

ENGEL PÁL

A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája

A középkori Magyarország topográfiájának rekonstruálása az egyik legérdekesebb feladat, amellyel történész valaha szembekerülhet. Akkor is érdekes, ha olyan területre vonatkozik, amelyet azóta nem ért számottevő pusztulás, ahol tehát a mai állapot a hajdaninak szerves folytatása. Ilyen esetekben is szép számmal találkozunk akkori forrásainkban olyan helységek nevével, amelyek a modern korban már nem léteztek, és emléküik legfeljebb helynevekben (lakott helyek, dűlők, vizek, hegyek stb. nevében) maradt fenn. Ezek kutatása is érdekes, de az ilyen, viszonylag érintetlen régiókban – mint a hajdani Magyarország és Szlavónia peremvidéke, valamint Erdély – a középkori topográfia rekonstrukciója ritkán ütközik komolyabb nehézségbe. A feladat akkor válik valóban izgalmassá, és egyúttal nehezzé, ha a településviszonyok kontinuitása valahol megszakadt, és a hajdani településhálózat elpusztult, részben vagy teljesen. Ez mondható el az egykori török hódoltság gyakorlatilag egész területéről. A középkori és kora újkori helységek nevét itt is fenntartották – néha szinte hiánytalanul – oklevelek vagy török kori összeírások, de e helységek zöme eltűnt, gyakran nyom nélkül, és ma legfeljebb alapos kutatás után és további fejtörés árán rajzolhatók térképre. Ez a feladatot nagyon vonzóvá teheti, de persze csak azok számára, akik kedvelik a szellemi munkának ezt a fajtáját.

A feladatnak van egy általános módszertani problémája, amelyet nem árt már az elején hangsúlyozni, mert noha látszólag evidens, felmerülni nemigen szokott. Röviden arról van szó, hogy *egy középkori településhálózatot, amennyiben topográfiai kutatás tárgya, célszerű nem különálló pontok, hanem egymással határos mezők halmozaként értelmezni*. Magyarán: kutatásunk tárgya ilyenkor nem pusztán a helység, hanem a helység a hozzá tartozó területtel („határával”) együtt. Minden más összefüggésben, de különösen a gazdaság- és a politikátörténet szemszögéből, a települések pontként viselkednek, ennek megfelelően szabályszerű hálót alkotnak, amelynek az utak az összekötő elemei. Matematikailag az ezzel kapcsolatos problémák kutatása a gráfelmélethez áll közel, és akár egy piachálózatot, akár egy uralkodói itineráriumot próbálunk modellezni, az a helyes, ha a vásárhelyeket, illetve a tartózkodási helyeket pontonként, egy gráf elemeiként képzeljük el. Amikor azonban elpusztult területek topográfiájának rekonstrukciójával foglalkozunk, célravezetőbb, ha a gráfszerű hálót elfelejtve egymással határos mezőkben gondolkozunk, vagyis a feladatot – szakszerűen szólva – nem gráfelméleti, hanem topológiai problémaként fogalmazzuk meg. A különbség igen jelentős, mert a két különböző típusú feladat merőben más hozzáállást, más gondolkodási metódust kíván.

Mi indokolja, hogy az egyes településeket ne pontnak, hanem mezőnek tekintjük? Elsősorban maguknak forrásainknak a természete. Vegyük a legnyilvánvalóbb példát: egy középkori uradalom tartozékainak a felsorolását. Azok a *possessio*-k vagy *villa*-k, amelyekből összetevődik, nem pontok, hanem mezők. Ennek már elméletileg is így kell lennie, mert pontok (esetünkben falvak) sokaságából sík (esetünkben terület) nem képezhető. A *possessio* azonban, mint a neve is mutatja, nem pusztán falu, bár erről néha megfeledekezünk, hanem meghatározott kiterjedésű földbirtok: a falu a hozzá tartozó földterülettel, és az uradalom mindig e területek összességéből áll. Kevésbé nyilvánvaló, de ugyanez a helyzet egy állami adóösszeírás vagy egy plébániajegyzék esetében. Az összeírás települései együtt egy területet adnak ki: mondjuk egy magyar járást vagy egy oszmán náhijét. Ez csak úgy lehetséges, ha egyenként egy-egy meghatározott területet rendelünk hozzájuk. Ugyanez vonatkozik egy főesperesi kerület plébániáinak felsorolására. Plébániáról szólva általában egy templomot szoktunk magunk elé képzelni, és ebből többnyire nem is származik baj. Valójában azonban, ha egy főesperesség részeként kerül a szemünk elé, mindig egy plébániakörzet értendő alatta, tehát nem egy építmény, hanem egy körülhatárolt terület, és e területek összessége alkotja az egyházi igazgatás fölérendelt területi egységét, a főesperességet.

A mondottakból következik a topográfiai rekonstrukció tulajdonképpeni feladata: a településhálózatot alkotó *mezők egymáshoz viszonyított helyzetének* meghatározása. Azt kell elsősorban eldöntenünk, hogy mely település mely más településekkel volt határos, az erre vonatkozó adatokat kell a lehető legtéljesebben összegyűjtenünk, és elegendő adat birtokában, a számos részinformációt egyeztetve, megpróbálhatjuk a mezőket egymáshoz illeszteni. A hangsúly az „egymáshoz való viszony”-on van. A rekonstrukció során – topológiai problémáról lévén szó – elvben *közömbös számunkra, hogy melyik mező mekkora kiterjedésű*, azaz melyik helységhez mekkora határ tartozott. A lényeges annak megállapítása, hogy egymáshoz viszonyítva miképp helyezkedtek el; hogyan tudjuk az egymásnak néha ellentmondó – sőt egymást olykor látszólag kizáró – adatokat úgy egyeztetni, hogy a lehető legtöbb feltevést kielégítsük.

A legjobban elpusztult déli országrészek – a Temesköz, a Bácska, a Dráva–Száva köze – középkori topográfiáját csakis a 16. századi török adóösszeírások (alább: defterek) segítségével lehet viszonylag megbízhatóan rekonstruálni. A településhálózatról egyedül ezek adnak viszonylag teljes képet, minthogy egy adott közigazgatási egységen – szandzsákon, kazán, náhijén – belül minden olyan helységet számba vesznek, amely az összeírás idején lakott volt, továbbá – pusztának minősítve – számos olyant is, amelynek nem voltak lakói. E puszták jelentős része néhány évtizeddel korábban még falu volt. Kétségtelen, hogy számos, korábban elpusztult település már pusztaként sem került be a török defterekbe, szó sincs tehát arról, hogy *minden* középkori helység nyoma megvolna bennük. Abban azonban elég biztosak lehetünk, hogy lakott hely és jelentős puszták nem hiányzik belőlük. Ilyen teljességű tájékoztatást a településhálózatról semmilyen más forrásból nem kapunk, még akkor sem, ha a középkori forrásanyagot hiánytalanul összegyűjtjük. Számos olyan középkori falu van ugyanis, amelynek egyetlen okleveles

említése sem maradt ránk. A munkát tehát mindenképpen célszerű a török defterek feldolgozásával kezdeni, és a középkori oklevelek információit csak ezután, a török kori adatokkal szembesítve érdemes vizsgálat alá venni.

A deftereknek, teljességükön kívül, megvan az az előnyük is, hogy a településeket viszonylag kis igazgatási egységekbe, náhijékbe sorolva tartalmazzák. Elvértve voltak akkora náhijék is, amelyek egy nagyobb magyar járással vetekedtek, a legtöbbjük azonban lényegesen kisebb volt. Ez számunkra azért előnyös, mert minél kisebb a terület, annál könnyebb a határába eső helységek fekvését meghatározni. Súlyos hátránya viszont a deftereknek, szemben a magyarországi dikális összeírások és más birtokfelsorolások legtöbbjével, hogy egy-egy náhijén belül a falvak sorrendje többnyire tetszőleges, vagyis nem követ semmilyen földrajzi vagy egyéb rendet. Ennek folytán viszonylag ritkán lehet következtetni egy település fekvésére abból, hogy milyen települések szomszédságában sorolják fel.

Az alábbiakban egy kicsiny, nagyjából 200 km²-nyi terület, az eszéki kazához tartozó karaši náhije középkori topográfiájának feldolgozását mutatom be, mintegy mintaként. Olyan vidékről van szó, amely a török hódoltság végére teljesen lakatlaná vált. Maga az egykori náhijeszékhely, Karaš „város” sem élte túl a nehéz időket, és ma csak dűlőnévként (Karaševo) létezik Eszék és Valpó között a Karašica déli partján, Petrijevcii helység mellett. Györffy György állapította meg, hogy ezen a helyen feküdt a középkori Krassó falu (a középkor végén mezőváros), amely Bonahida-Krassó néven már az Árpád-korban egyházas hely és a johannita rend birtoka volt.¹ Karaš a középkori Krassó név török kori, délszláv alakja.

Azért szemeltem ki éppen ezt a területet, mert különösen jól illusztrálható rajta a török defterek felhasználhatósága. Mielőtt kézbe vettem őket, a vidék középkorról szinte semmit sem lehetett tudni. A modern térképeken csupa olyan település neve olvasható itt, amelyeknek, noha 1700 körül már megvoltak, semmiféle középkori előzményük nem volt ismeretes (Petrijevcii, Bizovac, Brodjanci, Habjanovci, Satnica, Ivanovci, a 18. században létesült Josipovac). Csánki Dezső annak idején kettőt (Ladimirevcii, Zulčín) megpróbált azonosítani középkori falvakkal,² de mint látni fogjuk, csak a második próbálkozása volt helyes. Érdemesnek látszott tehát megvizsgálni, mennyire jutunk, ha a defterek információit hívjuk segítségül.

Úgy láttam, hogy első lépésként a náhije *török kori térképét* célszerű elkészíteni. A karaši náhije településeiről két kiadatlan deftert találtam. Az egyik (A) valószínűleg 1550 táján keletkezett, és a szerémi szandzsák összeírását tartalmazza, a szandzsáknak még abban a korai, I. Szulejmán-kori állapotában, amikor Eszék vidéke (az eszéki kaza) is hozzá tartozott.³ A tahrir defterek ama típusát képviseli, amelyben a pusztákat még egy-egy falu után, annak mintegy a tartozékaként írták össze. Ezek a bejegyzések igen fontosak a puszták – és gyakran maguk a falvak – fekvésének megállapításához. Ebben a defterben Karaš városon kívül 32 falut és 37 pusztát

1 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. (= Györffy) I. Bp. 1963. 333.

2 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp. 1894. 501. (Ladmérfalva), 529. (Szulcsin).

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu defteri N° 1000. (Magyar Országos Levéltár [=MOL], Filmtár). A defter keltének megállapításában Káldy-Nagy Gyula volt a segítségemre, amit ezúton is köszönök.

találunk, de a bejegyzések szerint egy pusztá valójában a valpói, kettő pedig a gorjani kazához tartozott.

A másik (B) összeírás egy töredék, amely csupán az eszéki kaza összeírását foglalja magába.⁴ Datálásához nincs közelebbi támpont, de tetemes idővel az előző után készülhetett, mert a népesség számában, mint majd látni fogjuk, hatalmas csökkenést mutat. A falvak sorrendje ugyanakkor csaknem pontosan követi az A defterét. Az irat keletkezése, úgy gondolom, leginkább az 1570-es évek végére tehető. A pozsegai szandzsák egy késői defterének a töredéke lehet, abból a korból, amikor Eszéket már Pozsegához csatolták. A karaši náhijéből, amely ezúttal bennünket érdekel, Karaš városon és 31 falun kívül 13 pusztát vettek benne számba. Topográfiai kutatás céljára jóval kevésbé használható, mint az előző, egyfelől, mert a puszták száma jóval kisebb, másfelől ezek is a náhije összeírásának végén, a falvak felsorolása után következnek, fekvésük megjelölése nélkül.

A török kori térkép elkészítése végett mindkét defter településeit sorszámoztam, és az A defter sorrendjét követve listába foglaltam. Amennyiben a helység lokalizálásához támpontot találtam akár magában a defterben, akár későbbi forrásban, azt is feltüntettem. A III. katonai felmérés különböző (1924. évi 75 000-es és 1910. évi 25 000-es) térképein kívül rendkívül értékesnek bizonyultak ama leírások, amelyeket a császári kormányzat készítettett 1697–1702 között a törököktől visszafoglalt Drávántúl akkori állapotáról.⁵

Az alábbi lista tehát az A defter sorrendjében közli a náhije településeit, a *falvakat arab számmal, a hozzájuk tartozó pusztákat ugyanezzel a számmal és további betűjellel jelölve*. (1a tehát az első falu után elsőként összeírt pusztát jelöli.) Zárójelben tüntettem fel a B defter esetleges névváltozatait és a helység ottani sorszámát (az első 24 falu sorrendje azonos), utána pedig a földrajzi azonosítást, ha volt:

1. *Križevce* (=B1), ma Križevačko polje hn. Brodjanci mellett Ny-ra (1924. térk.).
 - 1a. *Sobosovce*
 - 1b. *Lovas*
 - 1c. *Vatanuševce* (=B38)
2. *Brodjance* (=B2), 1702: pagus Brodianzy, Szt. Kereszt egyházzal, határosai K-ről Kutschinzy, D-ről Martinzy és Ivanzan, Ny-ról Habianofcy; ma Brodjanci.⁶
3. *Bilanci* (=B3), 1702: pr. Billiancy/Billianzy, Domanofzy mellett, Habianofzy K-i határosa.⁷
 - 3a. *Popovce*, ma Popovac hn. Brodjanci mellett D-re (1924. térk.).
4. *Tomašovce* (=B4), 1702: pr. Thomaschefzy, Habjanovci falu mellett D-re.⁸
 - 4a. *Marušovce*
 - 4b. *Paskovce*, ma Paskovci hn. Habjanovci mellett D-re (1924. térk.).

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu defteri N° 437. (MOL, Filmtár).

5 *Tade Smičklas*: Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije. II. Spomenica o Slavoniji u XVII. vijeku (1640–1702). (= *Smičklas*) Zagreb, 1891. 38–336.

6 *Smičklas* 122.; *Georg Heller*: Comitatus Veroecensis. (= *Heller*) München, 1976. 25.

7 *Smičklas* 123., 129.; *Heller* 14.

8 *Smičklas* 129.; *Heller* 187.

5. *Habjanovce* (=B5), 1702: pagus Habianofzy, Brodianzy Ny-i határosa, határosai K-ről Billianzy, D-ről Domanofzy és Woinofzy, Ny-ról Paulinzy és Sobottiza; ma Stari Habjanovci hn. Habjanovci mellett Ny-ra (1910. térk.).⁹
 5a. *Gradjenik*, ma Gradženik hn. Habjanovci mellett Ny-ra (1924. térk.).
 5b. *Isakovce*
 5c. *Lačica*
6. *Ivanovce* (=B6), 1697: pagus Ivanovecz, egy puszta templom romjaival, határosai K-ről Ladimirowicz, D-ről Poznanovac, Ny-ről Harkanowacz, 1702: pagus Ivanofzy/Ivanovze, Maly Marianczesz D-i határosa, Czelkofzy Ny-i határosa, határosai K-ről Ladimirefzy, D-ről Czelkofzy és Bosnanofzy, Ny-ről Seltzin; ma Ivanovci.¹⁰
7. *Zelčín* (=B7), 1702: pagus Selczino/Seltschin/Seltzin, Boczainevczy D-i [helyesen: K-i] határosa; határosai K-ről Ivanofzy, D-ről Harkanofzy, Ny-ről Bozanevczy; ma Zelčín.¹¹
 7a. *Podgradja*, ma Zagradje hn. Zelčín mellett Ny-ra (1924. térk.).
 7b. *Drakšín Brod*
8. *Zelkovce* (=B8), 1702: pr. Czelkofzy, Ladimirevci Ny-i határosa, határosai K-ről Kusminzy és Ny-ről Ivanofzi; ma Željkovac hn. Ivanovci mellett K-re (1910. és 1924. térk.).¹²
 8a. *Budrovce* (=B41), ma Budrovci hn. az előbbi hn. mellett É-ra (1910. térk.).
9. *Kuzmince* (=B9), 1697: romokban álló templom Szt. Kozma és Damján tiszteletére Ladimirovich falu területén; 1702: pr. Kusmincy/Kusminczy, Ladimirefzy falutól D-re, Szt. Kozma és Damján egyházzal, Czelkofzy K-i és Ladimirevci K-i [helyesen: D-i] határosa, Breslatinzy szomszédja.¹³
 9a. *Krajlovce* (??), Kuzmince és Vladimirovce mellett
 9b. *Zapolovce* (=B39)
10. *Pavlovce* (=B10), 1702: pr. Paulofzy, Nowacky falu közelében; ma Pavlovci hn. Bizovac mellett ÉNy-ra (1924. térk.).¹⁴
11. *Buzince* (=B11), 1702: pagus Businzy, határosai K-ről Bisofzy és Nowacky, D-ről Lepodrefzy, Ny-ről Bologofzy; ma Bušinci hn. Bizovac mellett E-ra (1924. térk.).¹⁵
12. *Novakovce* (=B12), 1702: pagus Nowacky, Karaševótól D-re, határosai Paulofzy és Czred; Businzy K-i határosa; ma Novaki Bizovački.¹⁶
13. *Vučevce* (=B13), ma Vučevci hn. Bizovac mellett DK-re (1924. térk.).
 13a. *Orešan* (=B35, Bičarevce pusztával együtt)

9 *Smičiklas* 122–123.; *Heller* 71.

10 *Smičiklas* 39., 95., 124–125., 131.; *Heller* 77.

11 *Smičiklas* 112., 124., 125.; *Heller* 210.

12 *Smičiklas* 125., 131.; *Heller* 40.

13 *Smičiklas* 38., 125., 131.; *Heller* 98.

14 *Smičiklas* 126., 132.; *Heller* 140.

15 *Smičiklas* 126–127.; *Heller* 29.

16 *Smičiklas* 126.; *Heller* 130.

14. *Buzovac* (=B 14: *Bizovac*), 1702: desertus pagus Bisofzy, Businzy K-i és Lepodrefzy Ny-i határosa; ma *Bizovac*.¹⁷
15. *Lepodrenci* (=B15: *Lepodrevci*), 1702: pr. Lepodrefzy, Bisofzy mellett K-re, Businzy D-i határosa, Bollogofzy közelében; 1781/83. térk.: Lepodrevczy, Bizovactól K-re.¹⁸
16. *Golubovce* (=B16: *Bologovce*), 1697: pagus desertus Balogovczy, Ladimirovich D-i határosa; 1702: desertus pagus Bollogofzy/Bologofzy, Lepodrefzy mellett, Businzy Ny-i határosa; ma *Bologovce* hn. *Bizovac* mellett K-re (1924. térk.).¹⁹
17. *Satnica* (=B17), 1697: pagus desertus Satnicza, Ladimirovich K-i határosa; 1702: pr. Satniza, Goritschany falutól D-re, Dolianzy határosa; ma *Satnica*.²⁰
18. *Vladimirevce* (=B18: *Oladimirevce*), 1697: pagus Ladimirovich, határosai É-on a Karašica, K-en Satnicza, D-en Balogovczy, Ny-on Ivanovecz; 1702: pagus Ladimirefzy, Ivanovczy K-i határosa, határosai K-ről [helyesen: D-ről] Kusmincy, D-ről Breslatinzy, Ny-ről Czelkofzy; ma *Ladimirevci*.²¹
- 18a. *Otok* (=B40)
19. *Breslatince* (=B19), 1702: pr. Breslatinzy, Ladimirevci D-i határosa, Kusminzytól K-re, a Karašica mellett.²²
- 19a. *Čenin Brod*
20. *Goričan* (=B20), 1702: pagus Goritschany, a Karašica közelében, határosai Satniza és Dolianzy; ma *Goričane* hn. *Satnica* mellett ÉNy-ra (1910. térk.).²³
- 20a. *Ternova* (a defter szerint Valpóhoz tartozik!); 1702: pr. Ternofzy/Pernofzy [: Ternofzy], Krischefzy mellett, a Karašicán túl, Karaševo mellett Ny-ra.²⁴
21. *Dolance* (=B21), 1702: pr. Dolianzy, Satnica alatt K-re a Karašica mellett a mezőn, Goritschany falu határosa.²⁵
22. *Križevce* (=B22), 1698: Krisevecz, Madorincz K-i határosa; 1702: desertus pagus Krischefzy/Crischefzy, Summotofzy mellett Ny-ra a Karašica mellett, Karaševo mellett Ny-ra; ma *Kriševci* hn. *Petrijevci* mellett ÉNy-ra (1910. térk.).²⁶
23. *Sonbotovce* (=B23), 1698: Szomotofczi, Petrovicz D-i határosa; 1702: pr. Summotofzy/Sumotofzy, Kubschinofzy mellett D-re, Karaševo D-i határosa, Krischefzy K-i szomszédja; ma *Samatovci*.²⁷
- 23a. *Majkovce* (??)
- 23b. *Satnica* (?)
24. *Topolani* (=B24), ma *Topoljane* hn. *Samatovci* mellett D-re (1924. térk.).

17 *Smičiklas* 126., 132.; *Heller* 15.

18 *Smičiklas* 126., 132.; *Heller* 104.

19 *Smičiklas* 38., 127., 132.; *Heller* 18.

20 *Smičiklas* 38., 131., 133.; *Heller* 166.

21 *Smičiklas* 38., 125.; *Heller* 102.

22 *Smičiklas* 125., 131.; *Heller* 23.

23 *Smičiklas* 125.; *Heller* 63.

24 *Smičiklas* 120., 133.; *Heller* 185.

25 *Smičiklas* 125., 133.; *Heller* 46.

26 *Smičiklas* 56., 120., 133.; *Heller* 96.

27 *Smičiklas* 64., 120., 127.; *Heller* 162.

- 24a. *Bičarevce* (=B35, Orešan pusztával együtt), Topolani és Viroševci mellett; ma Bizarevce hn. Samatovcától D-re (1924. térk.).
- 24b. *Madarince* (=B37, Djurkovince pusztával együtt), Topolani, Kupčínovce és Viroševci mellett; 1698: desertus pagus Madovincz [9: Madorincz], határosai É-ről Petrocz, K-ről Szankovo, D-ről Illiassevecz, Ny-ről Krisevecz; ma Madarince hn. Josipovactól Ny-ra (1924. térk.), a falu azonban határai leírása szerint ettől ÉK-re lehetett.²⁸
25. *Karaš* (város) (=B26), 1702: Karaschewo [falu], a Karašica mellett, Szt. Miklós egyházzal, határosai K-ről Petrowiz, D-ről Kubschinofzi és Sumotofzy, Ny-ről Crischefzy és Pernofzy [3: Ternofzy], É-ről Gornia Obresch és Dollnia Obresch; ma Karaševo hn. Petrijevci mellett D-re (1924. térk.).²⁹
26. *Petrijovce* (=B27), 1698: pagus Petrocz/Petrovicz, Madorincz É-i határosa (S. 56), határosai K-ről Illisfalva, D-ről Kupchinovacz és Szomotofczi, Ny-ről Kracksevacz, É-ről a Dráva; 1702: pagus Petrowiz/Petrowicz, Karaševo alatt, a Karašica mellett, határosai K-ről Zankowo, D-ről Illiaschewo és Kubschinofzy, Ny-ről Karaschewo; ma Petrijevci.³⁰
- 26a. *Todfalu*, más néven *Hegyöm* (?)
27. *Velika Sankova* (=B28) és
28. *Mala Sankova* (=B29), 1698: desertum Szánk/Szankovo, Madorincz K-i határosa, határosai K-ről Réthfalo, D-ről Vörösed, Ny-ről Petrovicza, É-ről a Dráva; 1702: pagus desertus Czankovo/Zankowo, Petrowicz Ny-i határosa, Retvallo falu felett a Mertva Bara nevű helynél; ma Szanko hn. Josipovac mellett K-re (1924. térk.).³¹
29. *Viresöd* (=B30: *Virošev Dol*), a defter más helyén *Viroševci* néven; 1697: Csapa É-i határosa; 1698: desertum Vörösed, határosai K-ről Réthfalo, D-ről Papa [9: Csapa], Ny-ről Kepcsin, É-ről Szánk; ma Vörösed hn. Josipovac mellett D-re (1924. térk.).³²
- 29a. *Djurkovince* (=B37, Madarince pusztával együtt), ma Jurfalu hn. az előbbi mellett Ny-ra (1924. térk.).
- 29b. *Kiš Legene*
30. *Iljaševce* (=B31), 1698: desertus pagus Illiassevecz/Illisfalva, Madorincz D-i határosa, Petrovicz K-i határosa; 1702: desertus pagus Illiaschewo, a Kraviza folyó mellett az erdőben, Petrowicz D-i határosa; ma Iljaševo hn. Josipovac mellett DK-re (1910. térk.).³³
- 30a. *Marovce* (?), más néven *Ulica* (?)
- 30b. *Ludrovce* (?)
- 30c. *Ambros* (=B42), ma Ambrosfalva hn. Josipovactól D-re (1924. térk.).

28 *Smičiklas* 56., 68.; *Heller* 111.

29 *Smičiklas* 120.; *Heller* 85.

30 *Smičiklas* 63–64., 120., 121.; *Heller* 143.

31 *Smičiklas* 56., 61–63., 121., 127.; *Heller* 39. (Czankovo), 181. (Szankovo).

32 *Smičiklas* 62.; *Heller* 200.

33 *Smičiklas* 56., 64., 121., 127.; *Heller* 76.

31. *Piskorevce* (=B32)31a. *Velika Piškorevce*31b. *Čuževce*, az előbbi falu [Piškorevce] közelében31c. *Pavlovce*, az előbbi falu [Piškorevce] közelében31d. *Petrovce*, Gorjanhoz [ti. a gorjani kazához] tartozik31e. *Otorkovce* (?), az előbbihez (Gorjanhoz?) tartozik31f. *Markovce*31g. *Sudince* (?), Sonbotovce, Topolani és Golubovce mellett31h. *Iločica* (?), az előbbi falu [Piškorevce?] közelében32. *Prisunce*, ma Prisunčani hn. Zelčín mellett DK-re (1924. térk.).

33. *Kupčínovce* (=B25), 1698: Kepcsin, Vörösed Ny-i határosa, Kupchinovacz, Petrovicz D-i határosa; 1702: pr. Kubschinofzy, Karasevo és Petrowicz D-i határosa, Summotofzy határosa; ma Kupčínovci hn. Petrijevcitől D-re (1924. térk.).³⁴

33a. *Bolin* (?) (=B34)

A B defterben ezenkívül a puszták között szerepel még, közelebbi fekvésük megjelölése nélkül:

B33 *Gadovce* más néven *Ogadica*B43 *Laslovce*

Az 1698–1702. évi adatokban több ellentmondás található, amelyek valószínűleg abból adódnak, hogy a határos földek megnevezésekor a pusztákat nem mindig vették tekintetbe. Ladimirevci falu például Ivanovci nyugati határosaként szerepel, de Ladimirevci határosai között Ivanovci nincs említve; Szankovo állítólag határos volt Karaševóval, Madarince ugyanakkor Petrijevcivel, pedig a két információ, mint megállapíthatjuk, kizárja egymást. Ennek ellenére a lista alapján elég pontosan megrajzolható a náhije török kori térképe (*I. sz. térkép*), amely kiindulási alapul szolgál a további munkához. A náhije Valpó mellett délre, Eszéktől nyugatra feküdt. Az azonosítható helyeket térképen ábrázolva kitűnik, hogy északi határa a Karašica patak és a Dráva lehetett, mert ezek vonalát, amennyire látszik, sehol sem lépte át. A Drávát Josipovac és Retfala között hagyta el délnek (feltehetőleg az itt folyó patak mentén), majd Čepin és Martinci Čepinski felett nyugatnak tartott, végül a Velika Bara és részben a Vučica folyását követve érte el a Karašicát. Marjančaci és vidéke azonban nem tartozott a náhijéhez. A körbe zárt terület a mai Zelčín, Ivanovci, Ladimirevci, Satnica, Petrijevci, Josipovac, Bizovac, Novaki Bizovački, Brodjanci és Habjanovci helységeket foglalta magába.

Megfigyelhető, hogy a defterek a szokásostól eltérően nagyjából földrajzi rendben sorolják fel a településeket, ami megkönnyíti a közvetlenül nem lokalizálható helynevek hozzávetőleges elhelyezését a térképen.

A török kori térkép birtokában immár megkísérelhetjük, hogy megrajzoljuk ugyanezen terület *késő középkori állapotát* is. A dolgunkat a jelen esetben nagyban egyszerűsíti, hogy a területen nagyobb, összefüggő birtoktestek körvonalazódnak.

³⁴ *Smičiklas* 62., 64., 120–121., 127.; *Heller* 98.

Ezeket egyenként szemügyre véve azt tapasztaljuk, hogy meglepően pontos, az eddig ismerethez képest minőségileg új kép rajzolható az egész terület középkori topográfiaijáról és birtokviszonyairól.

Szombathely tartozékai

Vizsgáljuk meg először a Baranya megyéhez tartozó szombathelyi uradalmat, amelynek egy részét Csánki Dezső is a mai Zulčín környékére helyezte. Az uradalom központja, a későbbi Subotica (ma helynév), a török korban egy másik náhije székhelye volt, tartozékai azonban északon jócskán átnyúltak az általunk vizsgált karaši náhije területére.

Támpontunk az elemzéshez a fehérvári keresztes konvent 1506. március 27-i privilegialis oklevele, amely szerint II. Ulászló február 22-i parancsára új adomány címén beiktatta Perényi Imre nádort a valpói, szombathelyi (Baranya m.) és atyai (Valkó m.) uradalmak birtokába. Az uradalmak tartozékait csak az iktatóparancs sorolja fel, ebben Szombathely castellum tartozékaként 62 Baranya megyei helység (*possessio*) szerepel.³⁵ A bennünket érdeklő részt – az első 17 falut – az oklevél sorrendjében és írásmódja szerint közlöm. Ama nevek után, amelyeknek van megfelelőjük a defter helynevei között, zárójelben feltüntettem ennek sorszámát. Azokat a helységeket viszont, amelyeknek nem akadt párjuk, szögletes zárójelbe teszem: *possessiones Werewfyn* (32), [*Poznanowch, Selchynycz*], *Selchyn* (7), *Podgradya* (7a), [*Lesthyanecz*], *Dragsarewe* (7b, Drakšin Brod; brod = rév), *Pawlowcz* (31c), [*Krysewcz, Maryancz*], *Bwdrowcz* (8a), *Cenerewe* (19a, Čenin Brod), *Chwdyncz* (?31b, Čuževce), *Zelkowcz* (8), *Iwanowcz* (6), *Malopyskoryewo* (31, Malo Piškorevce), *Pyskoryewo* (31a, Veliko Piškorevce). A névsorban ezután Szombathely következik, amely az utána felsorolt 44 faluval együtt már más náhije területére esett.

Mint látható, az uradalomnak ez a része, amely Verőfény tartozékának tekinthető, nagyjából a mai Zelčín, Ivanovci és Marjančaci területén feküdt, amely utóbbi szemlátomást azonos *Maryancz*cal. A 17 tartozék közül 12-nek sikerült megtalálni a párját a náhije települései között; ötnek faluként, hétnek pusztaként. Vannak olyanok, amelyeket mind itt, mind a defterben egymáshoz közel sorolnak fel, ezekről bizvást feltehető, hogy a valóságban is szomszédosak voltak. Ha a térképen figyelemmel kísérjük, amennyire eddigi adatainkból tudjuk, a birtokok felsorolását, az a benyomásunk alakul ki, hogy az többé-kevésbé szoros földrajzi rendet követett, vagyis az egymás mellett megnevezett helységek többnyire határosak lehettek.

Verőfény mezővárosnak a defter Prisunce faluja felel meg.³⁶ Az uradalom öt tartozékának nem akadt megfelelője a náhije települései között. Poznanovcról tudni

35 MOL Collectio Antemohácsiana (=DI) 21 535. Ugyanezeket a birtokokat ugyanilyen sorrendben felsorolja II. Ulászló 1507. máj. 24-én kelt iktatóparancsa is, amelyet a boszniai káptalan jún. 26-i oklevele tartott fenn (MOL DI 21 712). Szombathelyt illetően lényeges különbség, hogy a második oklevélben Szombathely és Verőfény mezővárosként, a névsor elején szerepel, ezenkívül csak egyes nevek írásmódjában van lényegtelen eltérés. Mindkét oklevelet Csánki Dezső is használta már.

36 Györffy I. 333.

lehet, hogy a suboticiai náhijébe esett. Marjančaci kimaradása azzal magyarázható, hogy nem az eszéki, hanem a valpói kazához tartozott. A náhije határa tehát úgy látszik itt is, mint számos más esetben, átszelte a korábbi uradalmat.

Térképünk pontosítása végett érdemes megnézni egy másik, 1392. évi oklevelet is, amely nagyjából ugyanezeket a helységeket még Kosvár tartozékaiként sorolja fel³⁷: [*Veruphyn, Paznanfalua*], *Zulchyn* (7), *Varalya* (7a, Podgradja), [*Lestanch, Keufalua*], *Palfalua* (31c, Pavlovce), [*Maryanch*], *Bodorfalua* (8a, Budrovce), *Zelzek* (8, Zelkovce), *Iwanfalua* (6, Ivanovce), *Pistorya* (31, Piškorjevo), [*Kirysteleke*], továbbá a *Cenereue* nevű rév (19a) vámja. A birtokokat ekkor – némely más falvakkal együtt, amelyekről még szó lesz – Kórógyi István kapta meg királyi adományul, mint hűtlenségért lefejezett rokona, a Kórógyiak másik ágához tartozó Szeglaki László vagyonát. Bár a nevek nem teljesen egyeznek az 1506. évekkel, a bejárásai sorrend nagyon hasonló. Ezért szinte biztosra vehetjük, hogy *a falvak a megadott sorrendben voltak egymással szomszédosak*.

Keresztúr és tartozékai

A következő uradalmat, amelyhez Keresztúrral az élen 16 birtok tartozott, Valkó megyében fedezhetjük fel. 1433. szeptember 11-én Kórógyi János a boszniai káptalan előtt átengedett anyjának 20 egész birtokot, a Tolna megyei Nádasd két tartozékát, valamint Csapa és további 32 „Valkó és Baranya megyei” birtok felét.³⁸ (Az oklevelet Csánki is ismerte, de a helységek egyikét sem tudta lokalizálni.) Bennünket a félbirtokok sorában a 11–26. helyen felsoroltak érdekelnek (az előttük említettek kívül ezek náhijénk határain): *Kerezthwr* (1, Križevce), [*Dya*], *Bycharfalwa* (24a, Bičarevce; Csánkinál tévesen *Bychanfalwa*), [*Výfalw*], *Atanasfalwa* (1c, Vatanuševce), *Papfalwa* (3a, Popovce), *Billanch* (3), *Pazkowch* (4b), *Isaakfalwa* (5b, Isakovce), *Gradyanch* (5a, Gradjenik), [*Hathanch*], *Lachatheleke* (5c, Lačica), *Fabianfalwa* (5, Habjanovce), *Thomasowch* (4), *Sabosfalwa* (1a, Sobosovce), [*Babareue*]. A felsorolás Baranya megyei falvakkal (Beremend stb.) folytatódik, az eddigiek tehát Valkó megyébe sorolhatók.

Mint látszik, az uradalom a náhije déli részén terült el egybefüggő darabban, a mai Brodjanci és Habjanovci körül. *Dya* kétségtelenül azonosítható a defter Orešan nevű pusztájával (13a), egyfelől, mivel a délszláv név a magyar Diós hn. megfelelője (*orah* ’dió’), másfelől, mert *Dya* a birtokfelsorolás szerint *Bycharfalwa* szomszédja, Orešant pedig a B defterben Bičarevce pusztával együtt írták össze.

Feltűnő, hogy Brodjancinak látszólag nincs középkori előzménye, *Výfalw*, *Hathanch* és *Babareue* falvakkal viszont nincs megfelelője a defterben. Ez azt sejteti, hogy valamelyikük Brodjancival lehet azonos. Elsősorban Babarévére gondolhatunk, mivel Brodjanci nevében a *brod* ’rév’ szó rejlik. A kérdésre később, több információ birtokában még visszatérünk.

37 Zsigmondkori Oklevéltár. (= ZsO) Összeáll. Mályusz Elemér–Borsa Iván. I–IV. Bp. 1951–1994. I. N° 2494.

38 Tartalmi kivonat Zsigmond 1434. febr. 17-i okleveléből, amelyet a boszniai káptalan 1434. ápr. 18-án írt át. (MOL DI 12 530.)

A krassói uradalom

Karaš, a náhije székhelye, mint láttuk, a johanniták vránai perjelségéé volt. 48 tartozékát, amelyek eddig ismeretlenek voltak, II. Ulászló ama 1495. évi oklevele sorolja fel, amellyel a vránai perjeltől elkobzott Baranya megyei Krassó *castellumot* és mezővárost bajnai Bot Andrásnak adta.³⁹

Vizsgáljuk meg a névsort az előbbi módszer szerint, kezdve az első 15 helységgel: *oppidum Crasso* (25), *Chwpczyn* (33, Kupčínovce), [*Narwy*], *Zombathelek* (23, Sonbotovce), *Bologowcz* (16), [*Sepffa*], *Bwzowcz* (14), *Wcztheleke* (13, Vučevce), *Kyszathnycza* (17, Satnica), *Markowcz* (31f), *Goryczan* (20), *Dolancz* (21), *Kyristheleke* (22, Křiževce), *Kyszank* (28, Mala Sankova), [*Berekffalwa*].

A Kupčínovci és Samatovci között felsorolt *Narwy* birtok a török kori Topolanival (24) látszik azonosnak (*topola* 'nyárfa'). *Sepffa* birtoknak a felsorolás szerint Bologovce és Bizovac körül kellett feküdnie, ahol meg is találjuk a megfelelőjét Lepodrevci (15) néven (*lepo drevo* 'szép fa').

Mint látható, a krassói uradalomnak ez a része a szombathelyitől keletre, a Kórógyi-birtokoktól pedig északra terült el, a mai Samatovci, Bizovac és Satnica körül.

Krassó kastély ezután felsorolt 25 tartozékát nem találjuk meg ebben a náhijében, sőt az egész eszéki kazában sem. Ezek a vránai perjelségnek egy másik, távolabb eső uradalmát képezték, amelynek központja a Nekcse (ma: Našice) melletti Szentmárton (a mai Martin) volt, és a török időkben a pozsegai szandzsák krstušijai náhijéjét alkotta. A máshonnan ismeretlen Krstušija név nagyjából 'Keresztesség'-nek fordítható, és nyilván arra utalt, hogy a terület a jeruzsálemi kereszties lovagok, vagyis a johanniták birtoka volt.

A szentmártoni uradalom falvai után a felsorolás ismét Krassó vidékén folytatódik. A névsor további hat tagját mind megtaláljuk a karaši náhijében: *Zenthkozmadamyán* (9, Kuzmince), *Bwzathelek* (11, Buzince), *Paulowcz* (10), *Nowakowcz* (12), *Ladimerffalwa* (18, Vladimirevce) és *Prezna* (19, Breslatince). A hat falu a mai Ladimirevci és Novaki Bizovački körül feküdt, és minden bizonnyal külön igazgatási egységet képezett a krassói uradalom területén belül. Látható, hogy valamennyi egy tagban terült el Krassó 15 faluja és a szombathelyi uradalom között.

Krassó tartozékainak névsorában marad még négy falu, amelyeket, akárcsak Szentmártont és 25 faluját, hiába keresünk az eszéki defterekben (*Zenthannus*, *Lwkowacz*, *Lesthyna* és *Habycza*). Ezek is a perjelségi birtokok egy különálló egységét képezhették, és délszláv nevükből ítélve szintén a Drávántúlon kell sejtenuk őket, de egyelőre fogalmunk sincs, hol.

Ezek után meghatározhatjuk a Keresztúrhoz tartozó Babaréve (*Babareue*) fekvését is. Amikor 1312-ben és 1319-ben a johanniták mestere nyugat felől elhatároltatta krassói uradalmát a Kórógyiak birtokaitól (a későbbi Szombathelytől), a határ délen, a Kas-tónál kezdődött és mielőtt a Verőfénybe vezető utat elérte volna, elhaladt a Kórógyiak Babaréve faluja mellett.⁴⁰ Babaréve ezek szerint a keresztúri ura-

39 1495: castellum Crasso ... ac oppidum similiter Crasso. MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= Df) 233 315. (= Draskovich lt. 39–10.)

40 Györffy I. 333.

dalom ama részén feküdt, amely közel esett a Krassó és Szombathely közötti határhoz. Mivel kétségtelenül a környék egyik legrégebb és legjelentősebb települése volt, valóban azonosítható, mint sejtettük, a mai Brodjancival.

Szank és tartozékai

Most már csak a náhije keleti pereme maradt felderítetlen. Itt találjuk a vidék legnépesebb településeit, ennek ellenére úgy találjuk, hogy középkori nyomuk szinte alig akad. Ennek az az oka, hogy mindvégig egy egyházi testület, a győri káptalan birtokát képezték, és a rájuk vonatkozó oklevelek elvesztek. Csak véletlenül merül fel 1364-ben Petri, 1410-ben Madarasegház (a későbbi Madárháza) a káptalan itteni birtokaként.⁴¹ Az egyetlen forrás, amely ennél bővebben tájékoztat róluk, a káptalan számadáskönyve. Megtudjuk belőle, hogy *Zank* volt a káptalan legnagyobb kiterjedésű birtoka, amely a 16. század elején a hozzá tartozó falvakkal együtt évi 100–120 Ft adót fizetett. Tartozékainak nevét azonban csak jóval a török hódítás után (1631) jegyezték fel, nyilván korábbi feljegyzések alapján, és akkor már azt sem tudták, pontosan melyik megyébe estek. A falvak ekkor a következők voltak: *Nagyzank* (27, Velika Sankova), *Kiszank* (28, Mala Sankova), *Petry* (26, Petrijovce), *Madárháza* (24b, Madarince), [*Kovácsi*], *Illésfalva* (30, Iljašovce), [*Jánosfalva*], *Weressed* (29) [és *Isegh* vagy *Hidegh*].⁴²

Az uradalom, mint látjuk, a mai Petrijevci és Josipovac körül, a Dráva mentén terült el, és térképünkön csaknem teljesen kitölti a náhijének azt a darabját, amely eddig üresen maradt.

Szombathely (Kosvár), Keresztúr, Krassó és Szank tartozékait számba véve csupán a náhije délkeleti szélének egy darabkája maradt hátra. Itt egy ötödik jelentősebb birtoktestet találunk, amelynek másik fele azonban már a szomszédos čepini náhijébe nyúlt át. Az itteni helységeket hiánytalanul csak egyetlen középkori forrás tartalmazza, azon 1392. évi oklevél, amelyről már volt szó Kosvár tartozékainak elemzésekor. A szombathelyi uradalommal együtt ezek is a lefejezett Szeplaki László vagyonát képezték. A náhije nyugati végében fekvő falvak (Szombathely későbbi tartozékai) felsorolása után az oklevélben Chapa (a mai Čepin) következik, majd az alábbi nevek: *Dersfalua*, *Legene* (29b Kiš Legene), *Gurkfalua* (29a Djurkovince), *Ambroosfalua* (30c Ambros), *Lukachteleke*, *Ladmerfalua*. (Közülük Dersfalva és Ladmerfalua a čepini náhijében lelhető fel Deržovce és Vladimirovce néven.⁴³ Ugyanott a B defterben a két Legene is előfordul.)

A birtoktest egy kis része, amely Györkfalva és Ambrusfalva helységekből állt, nem sokkal 1392 után kivált a Kórógyi-vagyonból. 1410-ben a győri káptalan uradal-

41 1364: possessio Petry, a Szeplakiak Gyurkfalua és Bokorfalua nevű birtokainak szomszédja. (MOL DI 5316.); 1410: Szeplaki Imre ellentmondott Madaraseghaz meghatárolásakor: ZsO II. N° 7246. (1409-re keltezve).

42 *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 214. sk. vö. 1506: de pecuniis Zank; 1531: possessiones Zank et Petry cum suis pertinentiis, a káptalan számadáskönyvének 1. kötetében (MOL Df 279 560. f. 162. és f. 34°).

43 *Csánki D.* ezt a Ladmérfalvát keverte össze a mai Ladimirevcivel, ld. a 2. jegyzetet.

mával ezen a tájon Szeplaki Imre, László unokaöccse volt szomszédos.⁴⁴ Nyilván apai örökségként kapta meg a két falut rokonaitól, a Zsigmond-párti Kőrögyi István bán fiaitól. Hogy voltak-e utódai és mi lett a birtokok sorsa, egyelőre nem tudjuk.

Sikerült viszonylag pontosan, a remélnél mindenestre sokkal pontosabban, rekonstruálnunk nemcsak a középkori településhálózatot, hanem a birtokállapotot is. Jelentős birtoktest nem kerülhette el a figyelmünket, mert minden falut sikerült valamelyik uradalom tartozékaiként azonosítanunk. Csupán a defter néhány pusztája maradt egyelőre „gazdátlan”, és ezért részben elolvasatlan is. Az eredményt, tehát a vidék rekonstruált középkor végi topográfiaját és birtokállapotát a 2. sz. térkép mutatja.

Topográfiai ismereteink most már elégségesek ahhoz is, hogy településtörténeti következtetéseket vonjunk le belőlük.

A náhije területén a középkor végén 62 lakott helység volt, vagy talán egy-kettővel kevesebb. Szombathelyhez 1506-ban 13, Krassóhoz 1495-ben 21 *possessio* tartozott, Szankhoz közvetlenül a török hódítás előtt 9 falu. (*Possessio*-n a Jagelló-korban gyakorlatilag mindig lakott települést értettek.) A többi birtoktestről csak korábbi adataink vannak: Keresztúr uradalma 1433-ban 16 helységből állt, Kosvár csapai kerületéből pedig 1392-ben három helység esett a náhije területére. Elképzelhető, hogy ezek közül 1500-ig egy-kettő elpusztult, de ez nem nagyon valószínű, mert a szombathelyi uradalom területén még nőtt is valamelyest a falvak száma 1392 és 1507 között. Úgy látszik, hogy a településszerkezet 1400 tájától a 16. század elejéig nem sokat változott.

Erre a szerkezetre, mint mindenütt a Dráva–Száva közén és a Dél-Dunántúlon, az egészen apró falvak voltak a jellemzők. A náhije területe hozzávetőleg 20 ezer ha-ra tehető, eszerint átlagosan mintegy 340 ha (600 kat. hold) esett egy településre. A településhálózat eredetileg még ennél is valamivel sűrűbb lehetett. A defterben 14 olyan pusztát találunk, amely nem szerepel középkori forrásainkban. Ezek egy része valamikor szintén lakott lehetett (pl. Lovász, Tótfalu), de a 15. századra nyilván elpusztásodtak, és így a birtokfelsorolásokba már nem kerültek be.

A faluszerkezet átalakulása, amit valószínűleg a népesség valamelyes csökkenése is kísért, 1507 és 1550 között indult meg. Némely eset drámai pusztulást sejtet: Verőfény (Prisunce), amely piachely volt és 1507-ben még mezővárosnak nevezték, 1550 tájára a náhije legkisebb települése lett, mindössze 2 család lakta, és a második defter készítésének idejére végleg pusztává vált. A 16. század második felére a korábbi 62 helységből 30 elnéptelenedett, és csak 32 állt fenn. Népességük a két defter készítése közötti időben közel a felére (46,4%-kal) csökkent, 694 hánéről 372 hánéra.⁴⁵ A 17. század végén, a felszabadító háború küszöbén a 32-ből 25 helység még mindig lakott volt, összesen vagy 250 házzal, kettőt pedig (Zelkovci, Kuzminci)

44 Ld. a 41. jegyzetet.

45 Nem ez a helye a Drávántúl történeti demográfiai elemzésének, de megjegyzem, hogy ugyanilyen pusztulást tapasztalunk az egész tájon. Az eszéki kaza többi öt náhijéjének népessége – Eszék várost nem számítva – 49%-kal csökkent (1335-ről 683-ra), a lakott helyek száma 65-ről 40-re. Közülük a subotcai náhije egészében lakatlanná vált. A szerémi szandzsák területén is mutatkozott népességszökkenés, de minél keletebbre megyünk, annál kisebb; az ivankovói náhijében pl. 34. a slakovciban 21, a nijemciben már csak 20%-os.

még számon tartottak pusztaként, ezek, úgy látszik, a 17. század közepe táján váltak néptelenné.⁴⁶ A 16 évig tartó háborút a 25-ből három élte túl (Ivanovci, Ladimirevci, Petrijevci), majd néhány 1700-tól kezdve újraterlepült. Ma a 62 középkori falu helyén mindössze tíz helységet találunk.

Többféle módon eljátszhatunk a defterek számadataival is. Kiszámítható például belőlük a náhije középkor végi birtokmegoszlása, az egyes birtoktestek terjedelme. Ha összeadjuk, melyikben hány háne volt 1550 körül, a következő eredményt kapjuk:

1. A vránai perjelség krassói uradalma (Szentkozmadamjással): 18 helység, 351 háne
2. A győri káptalan szanki uradalma: 5 helység, 210 háne
3. Keresztúr és tartozékai: 5 helység, 79 háne
4. A Perényiek szombathelyi uradalma: 5 helység, 54 háne

Hogy a számítás eredménye mennyiben használható fel a késő középkori viszonyok jellemzéséhez, az azon múlik, hogyan viszonyult a háne a portához. Ennek megállapítására egy kísérletet végeztem.

Mint ismeretes, Ernuszt Zsigmond 1494–1495. évi számadásaiban megtalálható minden megye portáinak száma, kivéve 14 délvidéki megyéét. A hiányzó számok becslésére számos kísérlet történt, előbb Molnár Erik, Szabó István és Fügedi Erik, legutóbb Kubinyi András próbálkozott vele, részben új adatok alapján.⁴⁷ Mivel a módszerek nagyon hozzávetőlegesek voltak, az eredmények között olykor hatalmas eltérések adódtak. Csanád megye portaszámát például Kubinyi több mint háromszor annyira tette (8177), mint Fügedi (2610).

Kísérletképpen magam is próbát tettem egy újabb módszerrel. A török defterek alapján kiszámítottam 13 megyére nézve (Bihar esetében ez nem volt lehetséges), hogy a területükön hány hánét írtak össze. Az adatok távolról sem egységesek, mert különböző korú deftereket kellett felhasználnom.⁴⁸ Íme a végeredmény:

46 1702. évi adatok szerint 22 helységben a török uralom idején 203 háztartás (*domus, sessio, familia*) volt. Lakott volt Vörösed, Karaševo és Breslatinci is, de egykori lakóik számát nem jegyezték fel (*Smičklast*).

47 *Kubinyi András*: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. (Az Arany János Múzeum Közleményei IV.) 279–299.

48 *Káldy-Nagy Gyula*: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982.; *Engel Pál*: A temesvári és moldovai szandzsák török kori települései (1554–1579). Szeged, 1996.; *Halasi Kun Tibor*: A szegedi szandzsák 1578. évi deftere (kézirat, MTA Történettudományi Intézete); *Bruce W. McGowan*: Sirem sancağı mufassal tahrir defteri. Ankara, 1983.; csanádi szandzsák: MOL Mikrofilmtár 10 663. tekercs; pozsegi szandzsák (1565): Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu defteri N° 351. (Fénymásolatához Fodor Pál és Hegyi Klára segítségével jutottam hozzá. Szívességüket ezúton is köszönöm.) Az eszéki kazához az említett 1550 körüli deftert használtam.

	Idő	Háne	Kubinyi A. becslése	Eltérés (%)
Arad	1566–67	5 061	6 325	+25
Bács	1578	4 597	4 554	–1
Békés	1567	3 263	3 188	–2
Bodrog	1578	2 327	3 074	+32
Csanád	1567	4 720	8 177	+73
Csongrád	1578	2 351	2 024	–14
Temes ⁴⁹	1554–69	7 264	5 060	–30
Torontál	1567	1 155	635	–45
Zaránd	1566–67	5 926	6 072	+2
Összesen		36 664	39 109	+7
Keve	1569–79	2 492	–	
Krassó	1569	5 101	–	
Szerém	1570 k.	6 384	–	
Valkó	1550–70	8 126	–	

A számítás tanulságos. Három megye (Bács, Békés, Zaránd) esetében a számok döbbenetesen hasonlók Kubinyiéhoz, hat esetben viszont igen jelentősen eltérnek lefelé vagy felfelé. A végeredmény azonban ennek ellenére nem különbözik lényegesen (6,66%). Nézetem szerint a táblázat kielégítően bizonyítja, amit eddig is feltételeztünk, hogy *a török kori háne azonos volt a magyar portával*. Következésképp a török kori háneszámok kellő óvatossággal felhasználhatók bizonyos számításokra a késő középkori Magyarország viszonyaihoz is.

PÁL ENGEL

THE HISTORICAL RECONSTRUCTION OF THE MEDIEVAL TOPOGRAPHY OF EASTERN SLAVONIA

Constant warfare in the part of Hungary that lay under Turkish rule in the sixteenth and seventeenth centuries almost completely destroyed the medieval network of local settlements. The names of some localities have survived as geographical locations, but others may only be found in written sources. Nevertheless medieval topography can generally be reconstructed, if we both analyse and thoroughly compare the two types of source at our disposal: medieval documents and Ottoman tax returns. The study illustrates this process, taking as its example the nahiye of Karaš, an area covering 200 km² of what is now Croatian territory (west of Osijek). In 1500 there were about 62 inhabited settlements in the nahiye. By the end of the sixteenth century the number of inhabited settlements had fallen to 32, and most of these were subsequently destroyed during the so-called war of liberation that lasted from 1683 until 1699. Today we find ten villages in the area. With just one exception, these villages do preserve the names of medieval settlements.

⁴⁹ A lugosi és karánsebesi kerület, valamint a szörényi bánóság nélkül.

